

AZ INTERDEPENDENCIA FOGSÁGÁBAN – AZ EU-ORSZ KAPCSOLATOK ÉS KÜLKERESKEDELEM

Deák András

A Szovjetunió 1991-es felbomlása óta az EU-orosz kapcsolatrendszer az oroszországi gazdasági, társadalmi változások legfőbb haszonélvezője volt. Az orosz gazdasági nyitás, az abból fakadó külkereskedelmi, tőkeforgalmi dimenziók, a vasfüggöny leomlását követően kibontakozó humán kapcsolatok mind pozitív impulzusokat adtak a relációnak. Európa vált az orosz gazdaság legfőbb „modernizációs horgonyává”. Oroszország ide exportálja energiahordozóinak legjavát, megőrizve és továbbfejlesztve a globális léptékben is páratlan infrastrukturális összeköttetést Szibéria és az Atlanti-óceán európai partvidéke között. Az Unióval folytatott külkereskedelem a vásárlóerő-paritáson mért orosz GDP 2,8%-ról 15,4%-ra nőtt 1992 és 2010 között.¹ Európa a modern technológia, know-how, külföldi beruházások legfőbb forrása Oroszországban. Ugyancsak az ókontinens vált az Oroszországot elhagyó oligarchák, üzletemberek, turisták és diákok egyik kiemelt célpontjává. London, a francia Riviéra, Karlovy Vary vagy éppen Hévíz ékes példái ennek a folyamatnak. Egyfajta visszatérés volt ez Európába, amelyet Oroszország a 20. század első felének világháborúi révén elhagyott.²

Ugyanakkor ezt a közeledést az EU-orosz reláció intézményi síkján nem sikerült reprodukálni. Ennek legfőbb oka az integrációs vízió kapcsán meglévő bizonytalanság. Ennek fő kérdése erősen leegyszerűsítve az, hogy van-e helye a kapcsolatrendszerben valamilyen integrációs dinamikának, avagy a felek megmaradnak egy szorosabb, de hagyományos külpolitikai, külgazdasági relációnál. Ennek a kérdésnek az eldöntése, egy vízió megfogalmazása és intézményesítése a Szovjetunió felbomlása óta eltelt szűk két és fél évtized alatt nem járt sikerrel. Jellemző, hogy a kapcsolatrendszer legmagasabb szintű do-

¹ 1991-ben az EU12-re, 2010-ben EU27-re számolva. Külkereskedelmi adatok: Eurostat. (2011). External and intra-EU trade – A statistical yearbook. Data 1958 – 2010. Brussels. 1/C táblázat. GDP PPP adatok: IMF WEO.

² Még ha a közeledési folyamat gazdasági értelemben már a hetvenes évek folyamán meg is kezdődött.

kumentuma az 1994-ben aláírt Partnerségi és Együttműködési Egyezmény, amelyet 2007-es formális lejárta után sem sikerült felváltania egy, a korhoz adaptált szerződéssel. Ez a kudarc csak részben következik az EU különleges alanyiságából, „kvázi-államiságából”. Nyilvánvaló volt, hogy az Unió korábbi integrációs mechanizmusai alkalmatlanok egy Oroszország méretű és jelentőségű országnak a hagyományos integrálására, egy ilyen perspektíva nem is került érdemben a napirendre, viszont nem is lehetett abból egyszerűen kiemelni. Oroszország túl közeli és befolyásos európai szereplő volt ahhoz, hogy az Unió egyszerű külpolitikai partnerként tekintsen rá. A kilencvenes évek transzformációs, piacósító és demokratizáló folyamatai, amelyekben az EU eleve normatív külső horgonyként értelmezte saját szerepét, épp annyira igaz volt Oroszországra, mint a térség többi országára.³ Igaz ez fordítva is: a 2010-es évek autoriterebb moszkvai magatartása a relációban sokkal nagyobb visszhangot kapott, mint például a klasszikusan demokráciadeficitos távol-keleti kapcsolatokban. Így viszont Oroszország mindig is egyfajta – kényszerű vagy vállalt – „misszió” maradt az Unió számára, ahol a reálpolitika keveredett a transzformatív logikával.

Az orosz önkép sem könnyítette meg a reláció elhelyezését a külkapcsolati palettán. Ellentétben az európai állásponttal, amely inkább tekintette Oroszországot „nem-európainak, de jelentősége révén Európán belülinek” az orosz öndefiníció pont fordítva határozta meg magát. Történetileg Oroszország mindig is igényt tartott európaisága elismerésére, viszont az Európához képest alternatív vonzási, ideológiai központ szerepére. Demokratizációs, piacósító ciklusaiban, mint például a kilencvenes években vagy akár a 2000-es évek elején ez az önkép értelem szerűen mintha nyitott volna bizonyos lehetőséget az integratív közeledésre. Jelenleg Moszkva sokkal inkább igényt formál egy Európához képest alternatív centrum politikai, gazdasági és ideológiai megfogalmazására. Tekintettel a reláció globális jelentőségére, egy fundamentális integrációs vízió nem-konvencionális megközelítést igényelt volna mindkét részről. Minden kísérlet ellenére sem az Unióban és annak tagállamaiban, sem Moszkvában nem volt meg az érdemi készség arra, hogy felvállaljanak ilyen jellegű stratégiai kompromisszumokat és valós integrációs perspektívát nyissanak egymás irányába.

³ Ennél is plasztikusabban fogalmaz Hiski Haukkala, amikor alacsony adaptációs képességgel jellemzi az Unió politikáját, aminek eredményeként az minden körülmények közepette támogatta Jelcin és Putyin politikáit és a helyzet jobbra fordulásában reménykedett. Haukkala, Hiski (2009). *Lost in Translation? Why the EU has Failed to Influence Russia's Development. Europe-Asia Studies, Vol. 61, No. 10. 1757–1775. 1763 o.*

Ugyanakkor a reláció formális alakulásától függetlenül az egymással meglévő gazdasági, politikai kötelékek az elmúlt húsz évben folyamatosan erősödtek. Ez nemcsak közeledést, de rengeteg potenciálisan konfliktusos elem beemelését is jelentette a relációba, ami nem tette lehetővé a korábbi, pusztán külpolitikai, gazdasági jellegű kapcsolat-tartást. Az Unió kibővülése, szomszédság- és külpolitikai tevékenységének kiterjedése, illetve az együttműködés mélyülése, az energiaipari, migrációs és pénzügyi területek fokozódó integrálódása egyre több területen érintették az Európa felé sodródó Oroszországot. Ez eleve nem tette egyszerűbbé az integrációs dinamika kibontakozását sem a kilencvenes évek folyamán és azzal szembe ment a putyini Oroszország újjáéledése a 2000-es években, ambícióinak növekedése a posztszovjet térségben vagy a globális energetikában. A kapcsolatrendszer pusztán mennyiségi növekedése, a felek felértékelődése egymás számára a kapcsolatrendszer minőségi fejlesztését követelték volna meg. Rengeteg olyan új téma merült fel a relációban, amelyekhez a felek teljesen más szemszögből nyúltak hozzá és már nem volt egyértelmű, hogy azokat be fogják-e tudni emelni a kapcsolatrendszer fórumaira.

Így például a közelmúlt kijeji forradalma és a jelenlegi kelet-ukrajnai háborús események fényében különleges jelentőséggel bír, hogy Moszkva és Brüsszel a nyilvánvaló egyeztetési kényszer ellenére sem volt hajlandó legalább multilaterális kereskedelempolitikai egyeztetéseket folytatni Ukrajna és Moldova integrációs perspektíváiról⁴. Ez a problematika értelemszerűen nem jelentkezett a kilencvenes években, hiszen az Unió nem foglalkozott érdemben a régióval, nagyjából ugyanolyan perspektívát kínált a posztszovjet országoknak, mint Oroszországnak. Ugyancsak elvarratlan szál maradt az energiapolitikai dialógus, ahol ugyan deklarált cél volt a kiszámíthatóság megőrzése, de a két fél szektorális *modus operandi*-ja, döntéshozatala egyre kevésbé volt képes kezelni a meglévő interdependenciát. Az uniós piac egységesítése során a szabályozás erősen unilaterális jellege, illetve abban a versenypolitikai elemek magas reprezentáltsága tagadja, illetve implicit bünteti az interdependenciát, különösen sújtva az orosz exportöröket. Ugyanakkor Moszkva sem volt hajlandó egyeztetni a tranzitdiverzi-

⁴ Mélyrehatóbb kritikáját adja a kapcsolatrendszer ideológiájának Derek Averre. Szerinte ahelyett, hogy az EU saját magatartását pusztán „puha és okos” normatív megközelítésnek tartaná, az orosztól pedig megtagadná a legitim normatív szempontok meglétét, a két félnek a rendszeralkotó ügyekben párbeszédet kellene folytatnia. Averre, Derek (2009). *Competing Rationalities: Russia, the EU and the ‘Shared Neighbourhood’*. *Europe-Asia Studies Vol. 61, No. 10*, 1689–1713 o.

fikáció vagy szektorális adópolitikájának átalakításakor, gyakran kész helyzet elé állítva európai partnereit.

Ilyen helyzetben nem meglepő a kétoldalú reláció megrekedése. Szemben a kilencvenes évek folyamataival, amikor mind a reálgazdasági, mind a politikai-intézményi szinten maradt tér a fejlődésre, a 2000-es évek közepétől a kapcsolatrendszer stagnálása, majd az utóbbi években háttérbe szorulása figyelhető meg. Ez nem meglepő. Amennyiben az interdependencia „mennyiségi” növekedését nem követi a bizalmi szintek emelkedése, a párbeszéd mélyülése és minőségi javulása, törvényszerű a függőség terhessé válása. Így, míg a kölcsönös függőség egy pozitív és támogató jelenség volt a 2000-es évek közepéig, mára kimondatlanul is egyre terhesebb mindkét fél számára. Jelenleg mindkét fél a mára kényelmetlenné vált interdependencia szintjének csökkentésén fáradozik. Ez nem elválasztható a globális gazdasági, társadalmi folyamatoktól, a távol-keleti térség felemelkedésétől, az európai gazdaságok versenyképességi problémáitól vagy az energiaárak növekedésétől. Jelen és a majd később soron következő tanulmányokban ezt az átmenetet mutatjuk be a főbb gazdasági dimenziókban, illetve a rájuk vonatkozó szakpolitikákban keresztül.

1) MÁSODIK NEKIFUTÁS

A 2000-es évek első harmada, Putyin első elnöki ciklusa mindmáig az EU-Oroszország párbeszéd csúcspontját jelenti. Ezen pár évben a kedvező külpolitikai klíma lehetőséget teremtett egyfajta közeledésre és annak intézményi szinten való leképezésére. Putyin egy gyenge és elszigetelt Oroszországot örökölt az 1998-as pénzügyi csőd és a koszovói konfliktusban elszenvedett megaláztatás révén. Legfőbb gazdasági törekvése a kilencvenes évek nagy recessziójának megállítása és egy fejlődési folyamat elindítása volt, miközben ettől nem függetlenül külpolitikai szinten a kapcsolatépítést és a világpolitikai megkapaszkodást, a korábbi presztízs valamilyen szintű visszaszerzését emelte a napirend legfontosabb elemévé. Ebben a kísérletben kitüntetett helyet foglalt el Európa, főként annak nagyhatalmai. Nagy-Britanniával vagy Németországgal, Tony Blairrel és Gerhard Schröderrel kialakított személyes baráti viszonya, a globális kérdésekben elfoglalt álláspontja, az orosz gazdasági szereplők igényei mind arra mutattak, hogy Oroszország közelíthető a tágra vett európai gazdasági-politikai térhez, speciális státuszban, de beilleszthető abba. A 2000-ben elfogadott orosz külpolitikai koncepció kitüntetett terjedelmet szentelt Európának, rögtön a FÁK-térség után helyezve el azt. Ezen túlmenően is külön szolt az

Európai Unióról, mint szervezetről, „kulcsfontosságúnak” nevezve a vele kialakított kapcsolatokat.⁵

A 2000 és 2003 közötti időszakban sikerült az eddigi legátfogóbb intézményes keretet kidolgozni a relációban. A korszak kezdetén a két fél által elkészített koncepciók, az EU 1999-es Oroszország stratégiája⁶ és az arra válaszul készített orosz középtávú EU-stratégia jelentősen kibővítette az addig igencsak gazdaság-fókuszú együttműködés lehetséges területeit. Az Unió amellet, hogy továbbra is hitet tett az oroszországi demokratikus fejlődés és annak konszolidációja mellett, viszonylag jelentős teret szentelt az akkoriban a közös politikákban népszerű védelempolitikai és puha biztonsági ügyekben való előrelépésnek. Moszkva gyors és meglepően nyitott válasza szintén túllépett a korábbi általánosságokon és tételes listát adott a gazdasági kérdéseken túlmenően a reláció egyéb témáiról is. Továbbá, bár deklaráltan kizárta az uniós csatlakozás lehetőségét, de „stratégiai partnerség”-ként jellemezte a kapcsolatrendszerét.

Ennek szellemében az évente két alkalommal megrendezett csúcstalálkozókon gyorsan létrehozták az időszak új fórumait, 2000-ben az Energiadialógust, 2001-ben a Közös Európai Gazdasági Térség Koncepcióját, 2003-ban ennek továbbfejlesztett változatát, az ún. Négy Térség koncepcióját. Az Unió elismerte Oroszországot piacgazdaságként, illetve 2004-ben nehéz tárgyalások során sikerült lezárni az orosz WTO-csatlakozás EU-orosz fejezeteit is. A reláció csúcspontját kétségtelenül a 2003. májusi pétérvári EU-orosz csúcs jelentette. Ez a trend nem volt független a korszak általános hangulatától és Oroszország javuló megítélésétől. A 2001. szeptember 11-i amerikai terrorakciókat és az abban mutatott orosz empátiát követően gyorsan oldódott az amerikai reláció is, előrelépés történt a NATO-val való együttműködésben és elfogadták Moszkvát a G8 immár teljes jogú, a gazdasági kérdésekben illetékes tagjaként is.

Ebben az időszakban, ha nem is egyértelmű jelleggel, de az Unió részlegesen túllépett az integrációs perspektíva keretében általában felkínált, az *acquis* egyoldalú átvételén alapuló álláspontján. Így például az Energiadialógus a kölcsönös kiszámíthatóság erősítését, a kereskedelem és a befektetések optimalizációját tűzte ki célul. Mindezt bilaterális alkalmazkodás révén, részben függetlenül az uniós *acquis* vagy

⁵ The Foreign Policy Concept of the Russian Federation (2000). (URL: <http://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm>). (Letöltve: 2014. szeptember 11.)

⁶ Common Strategy of the European Union on Russia (1999). (URL: <http://aei.pitt.edu/36274/>). (Letöltve: 2014. szeptember 3.)

az Európai Energia Charta Szerződésben való orosz tagságtól. A Közös Gazdasági Térség is, az orosz értelmezésben értelemszerűen inkább, mint a közösségiben, de nem feltétlenül az uniós szabályozás szelektált területeken való orosz átvételét, hanem kétoldalú speciális szabályozások kidolgozását jelentette volna egy sor, a kereskedelempolitikát meghaladó területen. Értelemszerűen az EU számára is újszerű, kétoldalú együttműködést jelentett volna a biztonság- és külpolitikai együttműködés, amely területen a közösségi joganyag kialakulatlan volt így Moszkvának esélye lehetett volna abban kvázi-alapítóként részt venni, s kiemelt jelentőséggel csatlakozni hozzá.

2003-at követően azonban ezek a perspektívák egyre inkább háttérbe szorultak. Mint az EU-orosz kapcsolatokban szinte mindig, ebben is meghatározó szerepet játszottak az orosz belpolitikai folyamatok és azok európai recepciója. A 2003-as Jukosz-ügy, majd az azt követő orosz választási ciklus és hatalmi átrendeződés újra előhozta az autoriter tendenciákat, Moszkva részéről az együttműködésben érdekelt magán-gazdasági és politikai szereplők háttérbe szorultak. Ezzel párhuzamosan a dinamikus orosz gazdasági növekedés tovább csökkentette az orosz ráutaltságot és folyamatosan javította Moszkva alkupozícióit az EU-val szemben is. Látványos volt a külső külpolitikai klíma lehűlése, az Egyesült Államokkal az iraki invázió, majd főleg a grúz és ukrán forradalmakban bekövetkezett konfrontáció kapcsán felmerült tartós ellentét.

Ezzel párhuzamosan az Unió is visszatáncolt korábbi nyitott álláspontjától. Ebben részlegesen szerepet játszott az Unió bővülése és egy sor, Oroszország irányában szkeptikus ország, főként Lengyelország és a balti államok felvétele. Azonban a belső dinamikájából fakadóan egy sor olyan szakpolitikai javaslat is készült, amit Moszkva indokoltan a korábbiakhoz képest meghátrálásként értékelt. Ilyen volt a 2003 márciusában, tehát még jóval a Jukosz-ügy előtt nyilvánosságra hozott ún. „Wider Europe” koncepció⁷. Ez az uniós szomszédságpolitikát elsőként felvázoló dokumentum a tágabb Európába beleértette nemcsak a mediterrán és a nyugati posztszovjet országokat, de Oroszországot is. Ugyanakkor az abban megfogalmazott perspektíva jelentősen leszűkítette bármilyen speciális kapcsolat megteremtésének lehetőségét, az Unió szomszédságpolitikáját a tagsági ígélet nélküli integrációra hegyezte ki. Ezt a fejleményt Moszkvában meglehetősen hűvösen fo-

⁷ Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. (2003) (URL: http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf). (Letöltve: 2014. augusztus 29.)

gadták. Nem a tagsági ígéret hiánya okozott csalódást, mint például Kijevben, hanem az alkalmazkodás kölcsönösségének hiánya. Oroszország ugyanolyan intézményi besorolásba került, mint pl. Moldova és az Unió indirektnen kizárta a kétoldalú egyezmények korábban vizionált rendszerét. Mint arra orosz kutatók is felhívták a figyelmet, ez nem volt összhangban az ugyanekkor megkötött EU-orosz egyezményekkel és szükségszerűen okozott csalódást az orosz politikában. Az EU-pártiak kevesellték azt, míg az ellenzők az Unió rosszhiszemű magatartásának és a reláció perspektívatlanságának újabb bizonyítékát látták abban.⁸

Így az EU-orosz reláció viszonylag korán elvesztette azt a potenciális „finalitását”, vízióját, ami sorvezetőül szolgálhatott volna a későbbiekben. Ez nem egyedi eset, a posztszovjet régió többi országa számára sem kínált meggyőző perspektívát a Közösség. Moszkva az évtized végén még egy kísérletet tett a számára fontos általános európai biztonságpolitikai, energetikai intézményrendszer általa kívánatosnak tartott átalakítására. Ez volt a 2008-as Medvegyev-koncepció⁹, az európai tranzit multilaterális rendezésére vonatkozó egyezmény tervezete, illetve az arra vonatkozó német-orosz kezdeményezés, mely azonban jobbra visszhang nélkül maradt az európai fővárosokban. Így viszont a reláció az általános külpolitikai trendek foglya maradt, nem tudott azok hatása alól kikerülni.

Mindezek a tényezők a reláció tévesztését okozták mind a brüsszeli, mind a moszkvai külügyekben. Oroszország továbbra is nagyhatalmi alkukkal igyekezett biztosítani európai kapcsolatrendszerét és ezek ekkor még a számára legfontosabb kérdésekben ki tudták váltani a közösségi szintű jelenlétet. Az európai orosz napirendet az energetikai és vezetéképítési témák dominálták, egyre inkább felértékelődtek a posztszovjet térség kérdései, kiváltképp Ukrajna és Grúzia esetleges, a republikánus amerikai külpolitika által felvetett NATO-tagsága. A Bush-korszakban az orosz-amerikai ellentét sok tekintetben felülírta az orosz Európa-politikát. Viszont már ekkor volt pár olyan téma, ami az EU mélyülése miatt megkerülhetetlenné tette Brüsszelt. A hagyományos kereskedelempolitika és a WTO-csatlakozás mellett állandó téma volt a vízumszabályozás és a schengeni határok kérdése.

A mélypontot a 2008. augusztusi grúz-orosz ötnapos háború, a 2009. januári orosz-ukrán gáztranzit konfliktus és a gazdasági válság jelentette. Ezt követően, részben az Obama-adminisztráció orosz „reset”-

⁸ Arbatova, Nadezhda (2004). How wide? How Deep? – A Russian View. *Challenge Europe* 12. 64-67.

⁹ Részletesebben ld: Lo, B. (2009). *Russia's Crisis—What it Means for Regime Stability and Moscow's Relations with the World*. Centre for European Reform Policy Brief.

politikájának köszönhetően átmenetileg javult a külpolitikai klíma. Ugyanakkor ez a legkevésbé sem érintette az EU relációt. Kiváltképp meghatározó szerepet játszottak a reláció „csendes” romlásában a Közösség belső intézményi folyamatai: az energia- és a klímapolitika intézményesülése, a Keleti Partnerség és a szomszédságpolitika kikristályosodása, a három érintett országgal, Ukrajnával, Moldovával és Grúziával folyó társulási tárgyalások, a keleti új tagok emancipációja a belső döntéshozatalban és az Oroszországgal szemben hagyományosan kritikusabb közösségi szervek, pl. az Európa Parlament növekvő jogosítványai, általában a tagállamok rovására. Ezekben a kérdésekben értelemszerűen egyik fél sem akart kétoldalú egyeztetéseket: az Unió elvből nem is vonhatta be azokba Moszkvát, de nem is kívánt ezekben a kérdésekben konzultálni vele. Moszkva pedig a legutóbbi időig látványosan negligálta e folyamatokat, bármilyen egyeztetés az Unió döntéseinek elismerését jelentette volna.

Mindez oda vezetett, hogy egy sor kérdésben a korábbi orosz magatartás és az új uniós szakpolitikák *ex lex* állapotot teremtettek. A Déli Áramlat gázvezeték megépítése már sokkal komolyabb uniós engedélyeztetést igényelt volna, mint a 3. Energiacsomag elfogadása előtt szerződött Északi Áramlaté, azonban a felek nem kezdtek arról érdemi tárgyalást. Ukrajna vámuniós tagsága, ami a kései jelicini évek óta napirenden volt az orosz-ukrán relációban, nem volt összeegyeztethető az uniós szabad kereskedelemmel, de mindkét fél csak Kijevvel vagy Kisinyovval tárgyalt. Mindezek a kérdések akkor nem mérgezték a kétoldalú reláció egyéb kérdéseit, de nyilvánvaló volt, hogy a párbeszéd nem követi a változó viszonyokat és egyre több konfliktust, kockázatot teremt az orosz-európai kapcsolatrendszerben. Az uniós politikák kiterjesztését, az „overspill”-t nem követte az EU-orosz reláció, képtelen volt az új viszonyokat beemelni a kapcsolatrendszerbe.

A 2014-ben kirobbant ukrajnai konfliktus, a Krím orosz elcsatolása és a kelet-ukrajnai háború volt ezen konfliktusok kisülési pontja. Bár önmagában a mostani konfliktusért a felelősség túlnyomó részét a 2012 óta egyre harciasabb külpolitikát folytató Oroszország viseli, ez nem csökkenti az EU és az európai tagállamok előtt álló döntési kényszert. Bár most a politikai események felülírják a szakpolitikai és gazdasági kérdések jelentős részét, az új biztonságpolitikai helyzetből fakadó következmények nagyon komolyan érinthetik azokat. Az EU-nak vállalnia kell ezen, a korábbi években felgyülemlett *ex lex* kérdéseknek a Moszkvával való közös feloldását egy sokkal konfliktusosabb klímában, vagy el kell viselnie az azok meg nem oldásából fakadó gazdasági, energiapolitikai tehertételt, egy két évtizede fejlődő és gyarapodó reláció leépülésének minden gyötrelmét és veszteségét. Kétségtelen, hogy ez

a folyamat mindkét felet megviselheti. Az elmúlt időszak pozitív gazdasági trendjeit jócskán ellenpontosza az EU-orsz intézményi reláció 2003 óta kialakított stagnáló mérlege. Leszámítva az orosz WTO-csatlakozás ügyét, a lényegi kérdések vagy nem kerültek feloldásra, vagy még a kétoldalú párbeszéd napirendjére sem tűzték azokat.

2) KÜLKERESKEDELEM

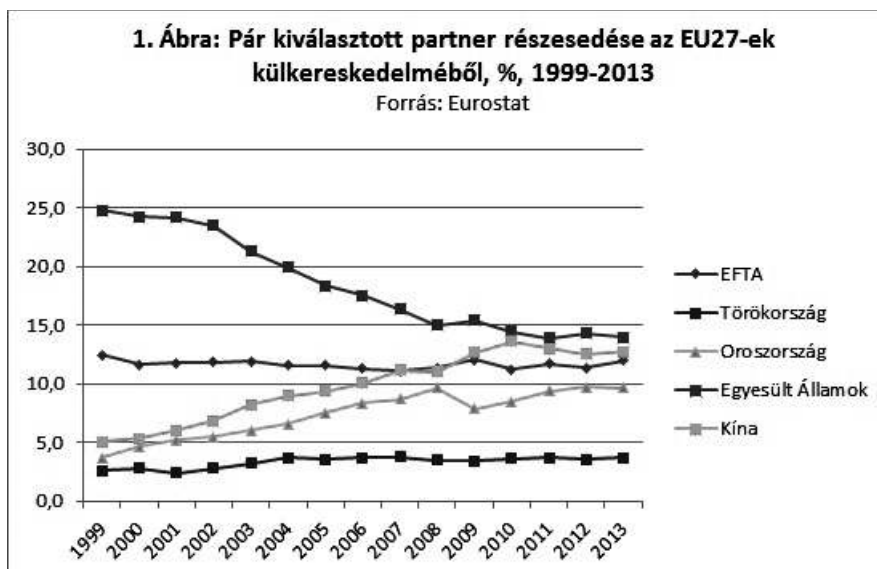
Az EU-orsz külkereskedelemről ismert közhelyek egyike sem változott az elmúlt szűk másfél évtizedben. A 2000-es évek elején is, csakúgy mint 2013-ban az Európai Unió volt Oroszország legnagyobb kereskedelmi partnere, nagyjából a teljes forgalom felét adva. Oroszország jellemzően nyersanyagokat, energiahordozókat exportál és gépipari eszközöket, járműveket, kisebb részben fogyasztási javakat, élelmiszert hoz be az Unióból. A kapcsolat értelemszerűen aszimmetrikus, az EU gazdasági méretéből fakadóan sokkal jelentősebb partner Moszkva számára, mint fordítva. A relációs forgalomban mindig is nagy volt a pozitív orosz szaldó, amit a szolgáltatások és tőkeforgalom egyenlege mérsékelte a fizetési mérlegben. Pusztán ezen jellemzők alapján a bilaterális reláció meglehetősen statikus képet nyújt. Ugyanakkor ezt a nyugodt képet jócskán árnyalta az évtized két fontos trendje: az olajpiaci árrobbanás és a BRIC-országok, köztük Oroszország gazdasági növekedése, felzárkózása. A bilaterális relációnál nagyobb mértékben alakult át a felek külkereskedelmének egésze, módosult gazdasági helyzetük. A kontextus dinamikája részben ellenpontosza a kétoldalú kapcsolatrendszer változatlanságát. Olyan, ma is ható trendek jelentkeztek, amelyek valószínűleg egy évtizeden belül a mainál láthatóbban alakítják majd át az EU-orsz kapcsolatok egészét, megítélését is.

A két fél sok vonatkozásban ellentétes pályát futott be az elmúlt évtizedben. Az orosz gazdaság dinamikusan bővült a 2000-es évek legelejétől kezdődően. Míg Moszkva 2002-ben csak a globális nemzeti össztermék 1%-át adta, addig 2012-re megközelítette 2,8%-ot. Mindközben az EU27 a fejlett országokhoz hasonlóan átlag alatti növekedést könyvelt el, aránya a világ nemzeti össztermékéből 27,9%-ról 23,1%-ra csökkent.¹⁰ Hasonló tendenciák zajlottak le a felek külkereskedelmében is: Oroszország részesedése a globális kereskedelemről az 1999-es 0,7%-ról 2012-re 2,2%-ra nőtt. Ez a mintegy háromszoros növekedés megfelel a vezető BRIC-államok, a kínai vagy az indiai külkereskedelem

¹⁰ IMF WEO.

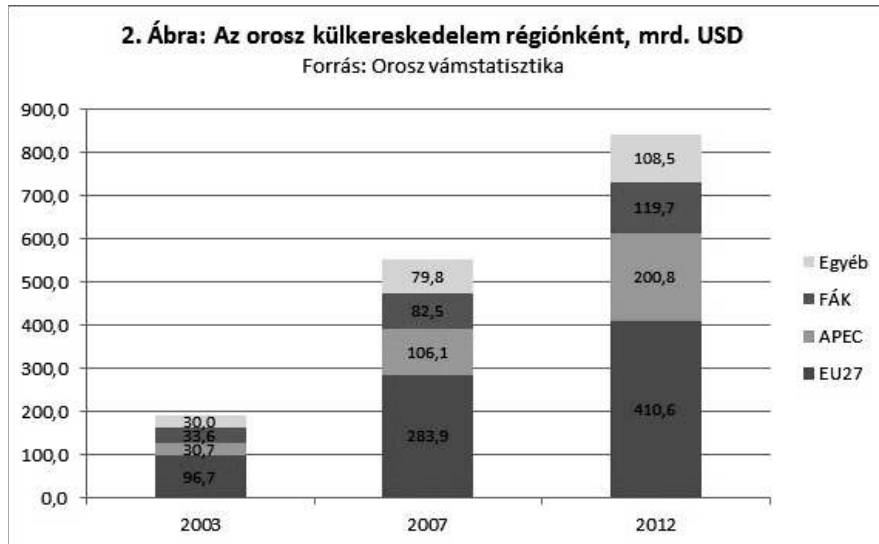
növekedése ütemének. Ezzel szemben az EU világkereskedelemben betöltött szerepe is csökkent, 19,5%-ról 16%-ra.¹¹

Ilyen helyzetben az a tény, hogy az Unió képes volt megőrizni kiváltságos szerepét az orosz áruforgalomban, illetve az csak mérsékelten csökkent, tulajdonképpen a reláció relatív erősödését feltételezi. Mindez főleg a kilencvenes évek kereskedelmi trendjeinek ismeretében jelent változást. A Szovjetunió felbomlását követő évtizedben az Európai Unió részesedése az orosz külkereskedelemből még mérsékelten, mintegy öt százalékponttal emelkedett (1993-ban az EU25-ök még csak az orosz kivitel 45%-át vették fel), a felek közötti aszimmetria az Unió javára nőtt.¹² Ehhez képest az Unió, mint kereskedelmi partner a 2000-es évek közepétől már nem tudta érdemben növelni részesedését az orosz külkereskedelemben, miközben az orosz piac jelentősége az Unió számára folyamatosan nőtt a vizsgált időszakban, az aszimmetria tehát csökkent. Uniós importoldalón az olajár emelkedésének fényében nem meglepő, hogy Oroszország a 2002-es 4. helyről (6,9%) 2012-re Kína mögött a 2. legfontosabb partnerré vált (12,2%), leahagyva az Egyesült Államokat. Ezzel párhuzamosan azonban Moszkva az uniós exportpiacok között is 3,9%-ról (5. hely) 6,9%-ra (4.) növelte részesedését, jelentős piaccá válva pár szektorális szegmensben.

¹¹ Eurostat.

¹² Orosz vámstatisztika alapján. Ludvig, Zsuzsa (2008). *Oroszország és a kibővült Európai unió gazdasági kapcsolatai*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 252.o.

Mint a fenti táblázatokból is látható a 2000-es évek orosz relációjának kereskedelmi folyamatai nem egyediek. Az Unió kapcsolatrendszerében a feltörekvő piacok súlya, így Oroszorszáé értelemszerűen nőtt, leginkább az OECD-n belüli, főképp az amerikai reláció gyors térvesztése mellett. Az orosz külkereskedelemben ugyanez a folyamat, a Távol-Kelet térnyerése a kereskedelmi kapcsolatokban még dinamikusabb lendülettel zajlik. Bár az Unió még őrzi korábbi szerepét Moszkva partnerei között, a távol-keleti piac térnyerése az orosz külkereskedelemben drámai és jellemzően itt is az orosz importoldal a domináns. Az APEC részesedése a teljes orosz behozatalból 2003 és 2012 között szűk egyötödről bő egyharmadra nőtt. Tekintettel az energiaszektor fejlesztési terveire, a következő években ehhez felzárkózóban van a távol-keleti orosz exportteljesítmény, ami tovább növeli majd a régió súlyát a teljes külkereskedelemben. Mindez Kína esetében látványos, amely a 2010-es évek elejére már elfoglalta Németország korábbi első helyét a kereskedelmi partnerek között. Ugyanakkor olyan, már fejlett távol-keleti országok is, mint Japán szilárdan megvetették a lábukat a tíz legnagyobb orosz partner között és a többi, kisebb APEC-tagállammal is gyors ütemben nő a forgalom.

Az APEC országok térnyerése eddig csak mérsékelten járt együtt az uniós reláció visszaszorulásával. Az EU27 súlya a teljes orosz importban 2003 és 2012 között 46,7%-ról csak 42,2%-ra süllyedt. Következésképp az APEC részesedés főleg a többi, nem fejlett ipari országok részesedésének a rovására nőtt, ezek nem voltak képesek érdemben érvényesülni az orosz import látványos növekedése alatt. Mindez kiváltképp

igaz a FÁK-relációra, aminek súlya az orosz vámstatisztika alapján tíz év alatt 22,9%-ról 13,3%-ra csökkent. Ez talán nem meglepő, tekintettel a FÁK-országok versenyképességére és a térségbeli olaj- vagy gáztermelő államok, Kazahsztán, Türkmenisztán vagy Azerbajdzsán sikeres energiaexport-diverzifikációs törekvéseire. Fontos kérdés, hogy az APEC-reláció mennyire tekinthető az EU-ból érkező import komplementerének, avagy konkurensének. Összességében, mint az a termékstruktúra ismertetésénél majd bemutatásra kerül, bár vannak komplementer árucsoportok (pl. kínai textilexport), de például a gép- és járműipar nem kevésbé domináns az APEC-relációban, mint az uniósban. Ugyanez lesz majd elmondható az orosz exportoldalról, amikor az energiaexporthoz szükséges távol-keleti vezetékek, mezők és fejlesztések elkészülnek.

Az orosz külkereskedelem és az orosz gazdaság ilyen nagymértékű bővülésének meghatározó oka az energiaárak növekedése volt. Az olajár a 2002-es 25,01 USD/hordó szintről – a 2008-2009-es átmeneti visszaesés mellett – 2012-re 111,63 USD/hordó szintre nőtt.¹³ Az LNG-export nélkül számolt orosz nyersolaj-, olajtermék- és gáz-árindexek ennek megfelelően több mint hatszoros, dollárban számolt nominális növekedést tudhattak magukénak ebben az időszakban.¹⁴ Mindez összességében közel kétszeres cserearány-javulást eredményezett az orosz külkereskedelemben, megnyitva az utat a jelentős importbővülés előtt is.¹⁵ Külön említést érdemel, hogy látványos tranzitháborúk árán ugyan, de Moszkva sikerrel számolta fel a posztszovjet térség különleges árképzését a 2006-2009-es időszakban. Ennek egyes elemei megmaradtak ugyan, a Moszkvához lojális Belarusz vagy Örményország az európaihoz képest továbbra is kedvezményesen kapja a földgázt és részben a nyersolajat is, de ezek a korrekciók így is jelentősen javították az orosz exportteljesítményt az árindexek szintjén. Ugyanakkor a magas importfüggőségű FÁK-országokban ez komoly fizetési mérleg egyensúlytalanságokat okoz mind a mai napig, rontja exportteljesítményüket és fogyasztásukat, ami közvetve szintén magyarázza a FÁK-piacok visszaszorulását az orosz külkereskedelemben.

¹³ Ez az angol Brent jegyzésére, az orosz Urals jegyzésár ettől némileg eltér.

¹⁴ 6,16-szoros növekedés. Ehhez járult a közel 30%-os (29,35%) volumenbővülés. Saját számítások az orosz jegybank adatai alapján, az LNG-kereskedelem figyelembe vétele nélkül.

¹⁵ 2003 és 2012 között az orosz vámstatisztika szerint az exportárindex 3,11-szeres, míg az importárindex csak 1,64-szeres növekedést mutatott fel.

1. Táblázat: Az orosz külkereskedelem termékstruktúrája pár kiválasztott partnerrel, 2012, %

	EU		FÁK		Kína		Teljes	
	Exp.	Imp.	Exp.	Imp.	Exp.	Imp.	Exp.	Imp.
Élelmiszer, agrártermék	0,84	10,82	5,32	11,80	2,87	3,10	3,17	12,85
Ásványi nyersanyag (kiv. energia)	0,42	0,21	1,60	5,57	6,10	0,20	1,06	1,07
Energiahordozók	82,75	0,84	54,98	5,44	69,61	0,32	70,33	1,29
Vegyipari termékek, kaucsuk	3,77	21,19	9,06	9,65	8,62	8,11	6,09	15,25
Bőraru, bőripari termékek	0,13	0,28	0,10	0,24	0,04	1,63	0,10	0,51
Fa- és papíripari termékek	0,80	2,86	2,93	2,72	8,02	1,30	1,93	1,96
Textilipari termékek, cipő	0,05	2,06	0,66	6,83	0,01	14,98	0,14	5,61
Drágakövek, ékszerek	2,38	0,16	0,24	0,26	0,09	0,50	2,63	0,23
Fém- és fémipari termékek	7,38	5,48	9,24	16,12	0,98	8,00	8,46	7,01
Gépek, közlekedési eszközök	1,03	50,17	13,32	37,79	3,26	52,95	5,05	50,15
Egyéb	0,44	5,93	2,54	3,57	0,40	8,90	1,04	4,06
<i>Összesen</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>

Forrás: Orosz vámstatisztika

Az EU-orosz áruforgalom termékstruktúrája is sokkal stabilabb képet mutat, mint az orosz külkereskedelem egyéb nagyobb relációi. Az orosz exportoldalón az energiahordozók meghatározóak, az orosz vámstatisztika szerint 2012-ben a teljes uniós kivitel 82,75%-át ez a termékcsoporthoz adta. Értelemszerűen e tétel súlya dinamikusan nőtt az időszak folyamán, a némileg más módszertan alapján számoló Eurostat adatai alapján 2002 és 2012 között 59,85%-ról 76,31%-ra. Ugyanakkor az orosz energiaexport célpiaci diverzifikációja már érezteti a hatását az időszak exportstatisztikáiban: például a Kínába irányuló teljes kivitelben 2003 és 2012 között 19,81%-ról 69,61%-ra nőtt az energiahordozók aránya.¹⁶ Mindez azt jelenti, hogy míg az ezredfordulón ez a tétel gyakorlatilag hiányzott a távol-keleti relációkból, addig 2009-ben már az orosz nyersolaj-export 12%-a ment a térségbe. 2020-ig ez az arány 20% fölé nőhet.¹⁷ Hasonló diverzifikáció következhet be a földgázexportban az elkövetkező egy évtizedben. Ez csak 2009-ben indult meg a szahalini koncessziók révén, 2013-ban is csak 14,2 milliárd köb-

¹⁶ Orosz vámstatisztika.

¹⁷ Henderson, James (2011). *The Strategic Implications of Russia's Eastern Oil Resources*, Oxford: Oxfordenergy WPM-41. 9-11.o.

mért adtak el a Távol-Keleten. Ehhez képest a 2014. májusi kínai szerződés évi 38 milliárd köbméter exportját irányozza elő (ez nagyjából a Gazprom jelenlegi németországi exportvolumenével azonos), ehhez jönne még egy 10 millió tonnás (13,3 milliárd köbméter) cseppfolyósító kapacitás Vlagyivosztokban. Összességében az Orosz Nemzeti Energiastratégiában 2025-30-ra előírányzott 19-20%-os távol-keleti részesedés¹⁸ a teljes orosz szénhidrogén-exportból a bejelentett fejlesztési projektek fényében még némileg alulbecsültnek is tűnhet.

Mindennek következtében a tágran vett Európa és a FÁK monopóliuma az energiaexport vonatkozásában teljes bizonyossággal oldódni fog. Az orosz termelők ráutaltsága az európai piacokra csökkeni fog, mint ahogy ezt egyébként a Rosznyeft elmúlt tíz éves tevékenysége demonstrálta is. A cég a távol-keleti exportprojektek fő letéteményese, pénzügyi nexusainak, befektetési tevékenységének jelentős hányadát már eleve kínai szereplőkkel alakította ki. Ennek látványos eleme volt az ESPO-vezeték építése és a Rosznyeft ehhez kapcsolódó szállítási szerződése.¹⁹ Fordított esetben, az EU importoldalón való jelentőségvesztése nem jelezhető előre ugyanekkora bizonyossággal. Az Unió energiainportjában a 2002-es 25,9%-ról 2012-re 29,8%-ra nőtt Oroszország súlya.²⁰ Oroszország az egyetlen szállító, amely szinte mindegyik fűtőanyagnál meghatározóan jelen van, nemcsak a szénhidrogének, hanem a nukleáris fűtőelemek, de még a szén importjában is. Orosz oldalon az olajexport részleges kivételével nem mutatkoznak volumenkorlátok az európai relációban, az ország rendelkezik a szükséges készletekkel és termelési kapacitással ahhoz, hogy akár növelje is a szállításokat. Sem a piaci, sem a technológiai folyamatok nem mutatnak abba az irányba, hogy az orosz részesedés csökkenne az ókontinensen. Mindennek következtében, hacsak a politikai, ellátás-biztonsági tényezők nem szólnak közbe, a mai kondíciók mellett a korábbi szektorális aszimmetria mérvadó csökkenésére lehet számítani. Oroszország jó eséllyel megőrizheti 30-33%-os arányát az EU energiainportjában, miközben az Unió ré-

¹⁸ Energy Strategy of Russia for the Period up to 2030. (2009). (URL: http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_%28Eng%29.pdf). (Letöltve: 2014. szeptember 1.). 23.o.

¹⁹ Henderson, James (2012). Rosneft – On the Road to Global NOC Status? Oxford: Oxfordenergy WPM-44.

²⁰ Az Eurostat adatai szerint 2013-ban Oroszország részesedése az uniós importból a következőképpen alakult: nyersolaj- és olajtermék – 34%, vezetékes földgáz (kiv. LNG) – 49%, szén – 28%, lignit – 11%. Pongas, Evangelos; Todorova, Ani; Gambini, Gilberto. Statistics in focus 13/2014. Eurostat. (URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Trade_in_energy_products). (Letöltve: 2014. augusztus 30.)

szesedése az orosz kivitelben 10-15 százalékponttal süllyedhet a 2020-as évek közepére. Mindez nem meglepő a világ energiakereskedelmi tendenciáinak fényében. Európa a 2000-es évek elejétől lassan átadta globális importőri vezető szerepét a Távol-Keletnek. Az orosz alkalmazkodás sok más termelőhöz képest még megkésett is, az Öböl menti Államok, mint például Katar már sokkal korábban megkezdtek exportjuk átirányítását ezekbe a térségekbe. Mindez rossz ómen az európai energiaárak vonatkozásában: a Távol-Kelettel élesedő versenyhelyzet növekvő árszintet sugall, aminek érvényesítésében súlyából fakadóan központi szerepe lehet Moszkvának.

Orosz importoldalán három nagyobb árucsoport dominálja az uniós relációt: a teljes behozatal felét (2012 – 50,17%-át) adó gép- és járműipar, a bő ötödét adó vegyipar (21,29%) és a teljes reláció tizedét képező élelmiszeripar (10,82%). Érdekes megjegyezni, hogy az EU reláció nem különbözik érdemben a teljes orosz importstruktúrától, illetve a fejlett államokkal való kereskedelmi szerkezettől. Így például az Oroszországba irányuló kínai kivitelben a gép- és járműipar részesedése még kis mértékben meg is haladta az uniós szintet, az Egyesült Államok viszonylatában az élelmiszer-forgalom meghatározó. Ellentétben az orosz exportstruktúrával, importoldalán nincsen kimagasló koncentráció: az EU exportjában egyetlen SITC termékcsoporthoz sem haladja meg Oroszország részesedése a 10%-ot, ezt is csak a mezőgazdaság és élelmiszeripar esetében éri el.

Az orosz import vonatkozásában az orosz kereskedelempolitika és a WTO-csatlakozás folyamata jelentős szerepet játszik. Az orosz protekcionista törekvések érdemben befolyásolták az EU-val folytatott forgalmat és a 2000-es évek folyamán mind a vámtételek, mind az egyéb kereskedelemkorlátozó intézkedések terén jelentősebb szerepre tettek szert. Így például az élelmiszeripari vagy a személygépkocsik behozatalára vonatkozó vámtételek 2002 és 2012 jellemzően nőttek, utóbbi esetben igencsak jelentős mértékben. Az orosz WTO-csatlakozás ezen területek túlnyomó többségében 2020-ig érezhető vámtételcsökkenést hozhat. Shepotylo és Tarr számításai szerint a legjelentősebb vámcsökkentések a fa- és papíriparban (6,1 százalékpont), a könnyűiparban (4,1) és az élelmiszerágazatban (4,6) várhatóak.²¹

A potenciális pozitív kereskedelmi hatásokat jelentősen mérsékelheti, hogy épp ezen szektorok legtöbbszörében valamilyen szinten megindultak a

²¹ Shepotylo, Oleksandr; Tarr, David G. (2012). *Impact of WTO Accession and the Customs Union on the Bound and Applied Tariff Rates of the Russian Federation*. World Bank - Policy Research Working Paper 6161. 4.o. Ehhez képest egyes kisebb árucsoportok, pl. a járműipari import vámtételek súlyozott átlaga nagyjából 70%-kal csökken 2020-ig.

külföldi beruházások és a termelés áttelepítése. Így egyes élelmiszeripari ágazatokban (pl. sör-, üdítőgyártás, dohány- és csokoládéipar) kizárólagossá vagy meghatározóvá váltak a külföldi cégek oroszországi leányvállalatai. Részben ennek, részben az orosz agráripár magára találásának is betudható, hogy az uniós élelmiszer-kivitel aránya a dinamikus piacbővülés ellenére a kilencvenes évekre jellemző 20% feletti szintről mára 10% körüli arányra mérséklődött az EU orosz exportjában. Hasonlóképp a külföldi cégek váltak meghatározóvá a WTO-csatlakozás és az uniós piac által kiemelten érintett fa- és papíripár területén. Az autómárkák, gyógyszergyártás vonatkozásában a legnagyobb nyugati vagy távol-keleti márkák legalább egy összeszerelő- vagy tablettázó üzem mértékéig már képviseltetik magukat, megkerülve ezáltal a magas vámfalakat.²²

Ugyanakkor nem egyértelmű a magas vámszintek és a külföldi tőke-beruházások közötti logikai kapcsolat mértéke és iránya. Bizonyos esetekben deklarált volt a belső, orosz tulajdonú termelők védelme (autógyártás). Más, elsősorban agráripár ágazatokban, ahol az önellátás erősítése (élelmiszeripár) szintén fontos kereskedelempolitikai célkitűzés volt, első rátekintésre vegyesek a tapasztalatok. A külföldi tőke jelenléte nem feltétlenül tűnik vízválasztónak, nehéz kimutatni vámpolitikai eltéréseket pusztán a szektor tulajdonosi szerkezete alapján. Nem egyértelmű a már bennlévő külföldi vállalatok álláspontja a protekcionizmus megítélésekor sem. Amennyiben egy cég már vállalta az oroszországi beruházásokkal járó költségeket, jelentős piaci részesedést harcolt ki magának, a piaci liberalizáció komoly profitkockázatot jelenthet számára. Ugyanakkor a beruházási döntéseket egy sor másik szempont is befolyásolhatja. Az egyik meghatározó megfontolás az orosz piac mérete és elmúlt években való növekedése és kilátásai voltak. A 2000-es évek közepétől Németország után az orosz volt a második legnagyobb európai piac az újautó-eladások vonatkozásában, míg a teljes orosz élelmiszerpiac az évtized végére az uniós nagyjából az ötödére dagadt. A piacméret mellett az eltérő kulturális igények és műszaki előírások, az orosz esetben jelentős árfolyamkockázatok vagy a vámszintektől független, politikai jelleggel is alkalmazott beviteli korlátozások nagymértékben ellensúlyozták a beruházási kockázatokat a külkereskedelem kiváltásakor.

Ettől függetlenül az EU és Oroszország között esetleg kialakítandó szabad kereskedelemnek még mindig komoly jelentősége lehetne, kiváltképp az európai export vonatkozásában. Az uniós cégeknek jelentős

²² Pappe, Jakov; Galuhina, Jana (2009). *Rosszjizskij krupnij biznisz – pervije 15 let*. Moszkva:GU VSE. 117-120 o.

könnyebbséget nyújtana a maradék orosz vámtételek eltörlése, főleg mivel mindegyik lényegesebb exportszegmensben komoly külső versenytársaik vannak. A téma még a kilencvenes években, az orosz fél kérésére bekerült a felek által vázolt perspektívába: a Partnerségi Egyezmény az orosz WTO-csatlakozást szabta a szabadkereskedelmi tárgyalások megkezdésének előfeltételéül. Ugyanakkor a putyini korszak általános protekcionista kereskedelempolitikai gyakorlata, az orosz kereskedelem szerkezetéből adódó kedvezőtlen költség-haszon viszonyok, illetve a posztszovjet térség integrációs folyamataira gyakorolt negatív hatás, és nem utolsósorban a feszült politikai viszony miatt ez a kérdés valószínűleg lekerült a napirendről.²³ Egyetlen komolyabb egyeztetés sem történt a kérdésben az orosz WTO-csatlakozás óta, és nem is nagyon látszik arra hajlandóság sem Moszkvában, sem Brüsszelben.²⁴

Shepotylo és Tarr már idézett tanulmányában jelzi, hogy a posztszovjet reintegrációk, a szabályozás szintjén 2010 júliusától alkalmazott belarusz-orosz-kazah Vámunió nem érintette érdemben az orosz vámszinteket.²⁵ Ugyanakkor a FÁK-on belüli külkereskedelmi trendek továbbra is sok vonatkozásban különböznek a „távol-külföldi” folyamatoktól. Egyrészt az orosz energiahordozók exportjának aránya jóval alacsonyabb, mint a teljes orosz exportstruktúrában (2012-ben az orosz vámstatisztika alapján annak aránya 54,98% a FÁK-ban a teljes orosz kivitelre számolt 70,33%-kal szemben). Az európai árazásra történő részleges áttérés hatását sok tekintetben mérsékelte a FÁK-országok abból fakadó importvolumen-csökkenése, ezért a külkereskedelmi arányok vonatkozásában az energiaár-emelkedés következményei mérsékeltek maradtak. Ugyanakkor látványos volt a FÁK-ból származó orosz gép- és járműimport arányának dinamikus növekedése (a 2003-as 19,23%-ról 2012-re 37,79%-ra), aminek java része Belaruszra és Ukrajnára jutott. Ezek jellemzően posztszovjet klaszterek, amelyek nem versenyképesek a távol-külföldi piacokon. Ezek a szektorok szinte csak a FÁK-térségbe, döntően Oroszországba exportálnak olcsó, de kevésbé jó minőségű termékeket. Ez a folyamat nem automatikus és

²³ A kérdésben meglévő álláspontok jó áttekintését adja Meisel, Sándor (2009). Az Európai Unió és Oroszország közötti szabadkereskedelmi megállapodás esélyei, feltételei és lehetséges hatásai. In: Ludvig, Zsuzsa; Novák, Tamás (eds.): A posztszovjet országok nemzetközi beilleszkedése: külkapcsolatok és energetika. *Kelet-Európa Tanulmányok IV, Budapest: MTA VKI.* 28-52.

²⁴ Az EU 2009-es jelentése az Unió 40 vizsgált partnere közül Oroszországot találta a legprotekcionistábbnak. Idézi: Weiner, Csaba (2011). A válság hatása az orosz gazdaságra és államra. 68. o. In: Ludvig, Zsuzsa; Meisel, Sándor (eds.). *Gazdasági válság a posztszovjet térségben. Kelet-Európa Tanulmányok VIII, Budapest: MTA VKI.* 44-113.

²⁵ Shepotylo és Tarr (2012), 4.o.

nem kölcsönös: a hasonló típusú orosz export aránya durván a felére csökkent a FÁK-ba, ami vagy ezen országok technikai modernizációjának lassulását, vagy az orosz gépipari import fejlettebb, európai technológiával való kiváltását jelzi. Ugyanakkor ezen posztszovjet klaszterek és technológiai láncok megléte, illetve az orosz gazdasági növekedés által való revitalizálódásuk azt is jelenti, hogy Belarusz vagy Ukrajna külkereskedelmében a FÁK- és az orosz reláció az elmúlt évtizedben nem csökkent érdemben, sőt, esetenként nőtt. Így például Ukrajnában 2002 és 2012 között a FÁK részesedése az ukrán exportból 24,38%-ról 36,78%-ra nőtt, míg Belaruszban a volt szovjet térség továbbra is több exportot vesz fel, mint az összes többi együttvéve.²⁶ Jellemző ezen szektorok makrogazdasági, szociális jelentőségére, hogy a gép- és járműipar mind Ukrajnában, mind Belaruszban a GDP több, mint 10%-át adja.

A FÁK-on belüli forgalom élénkülése kiváltképp jelentőséget nyer, amennyiben az EU27-tel való kereskedelmi trendek fényében vizsgáljuk azokat. Az Eurostat adatok szerint az Unió importja Ukrajnából az említett időszakban mindössze bő kétszeres növekedést tudhat maga mögött: 6,65 milliárd EUR-ról 14,61 milliárdra nőtt (Belarusz esetében 1,57 milliárd és 4,58 milliárd EUR). Ez jócskán elmarad az ukrán vagy belarusz FÁK-reláció euróban számolt 4,2-4,7-szeres növekedéséhez képest. A külkereskedelmi folyamatok – jelen esetben az energetikai szegmens kizárásával történt vizsgálata – ismételten rámutatnak ezen posztszovjet országok komoly dilemmáira az EU-szabad kereskedelem-orosz Vámunió versenyfutásban, illetve aláhúzzák ezen döntésekben a politikai megfontolások esetenként meghatározó szerepét. Feltehetően az uniós integráció folyamata rendkívüli szektorális áldozatokat követelhet, amennyiben az orosz fél komolyabb kereskedelmi restriktiót akar és képes alkalmazni Kijev ilyen irányú döntéseinél. Mint ahogy Andrew Wilson és Nicu Popescu is rámutat tanulmányukban, bár az EU kétségtelenül vonzóbb modellt kínál ezeknek az országoknak, nem automatikus annak érvényesülése, főként a meglévő orosz pozíciók fényében.²⁷

Az EU Oroszországgal folytatott kereskedelmének tagállamok szintjén való eloszlása csak mérsékelten változott az elmúlt években. Bár a kereskedelmi forgalom volumene több mint háromszorosára duzzadt, a főbb partnerek ugyanazok maradtak, legfeljebb a sorrendjük változott. Hollandia látványos előretörése feltehetően az orosz tranzit-

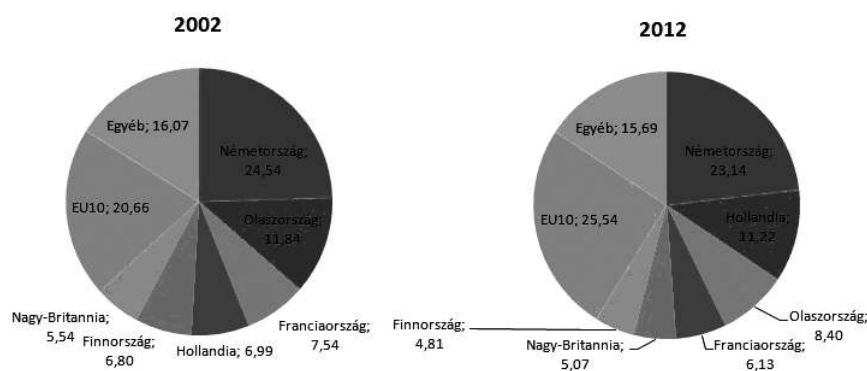
²⁶ Official Statistics of the Countries of the CIS. (2013). [CD-ROM]. Minszk: FÁK Statisztikai Szolgálat.

²⁷ Popescu, Nicu; Andrew, Wilson (2009). Russian and European Neighbourhood policies compared. In: Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 9, No. 3 (September 2009), pp. 317-331. p 321-322.

diverzifikáció, az orosz olaj és olajtermék-export kereskedelmi nexusainak északra tolódásából, a rotterdami kikötő felértékelődéséből fakadtak.²⁸ Németország kiegyensúlyozott teljesítményt nyújtott az egész időszak folyamán és biztosan őrizte első helyét az Unión belüli partnereket illetően. Igazán látványos volt az új tagok, az EU10-ek térnyerése. A közhiedelemmel ellentétben ez nem az energiaárak emelkedésének a következménye, az importoldalón ezen országok súlya alig nőtt. Robbanásszerű, közel hétszeres volt azonban az Oroszországba irányuló export bővülése. Ez az esetek túlnyomó részében valószínűleg a térségbe betelepülő külföldi multinacionális vállalatok teljesítményének köszönhető, és csak kisebb részt a hagyományos, agrár- és „őshonos” cégek kivitelének. Ugyanakkor ez az esemény egyértelműen trendfordulót jelent a kilencvenes évek viszonyaihoz képest, amikor a „szovjet piacok elvesztése” révén ezen országcsoport reprezentációja az orosz piacon nyugat-európai társaikhoz képest csökkent. Éppen ezért ez a növekedés is alacsony bázisról indult és az esetek jelentős részében szó sincs a „szovjet piacokra való visszatérésről”: Oroszország és az egész posztsovjét régió súlya a teljes külkereskedelemben messze elmarad a szocialista időszakban tapasztaltaktól. Oroszország súlya még a viszonylag magasan integrált balti államok esetében is jellemzően jóval 20% alatt marad a teljes külkereskedelemben, a visegrádi országok esetében pedig a 10%-os arányt sem éri el.²⁹

3. Ábra: Az EU27-ek külkereskedelme Oroszországgal tagállamonként, 2002, 2012, %

Forrás: Eurostat

²⁸ Erre utal az is, hogy a növekmény legjava a holland import majdnem hétszeres növekedéséből fakad.

²⁹ Eurostat (2011). 408.

A külkereskedelmi deficit normális jelenségnek számít az EU oldalon, mértéke értelemszerűen dinamikusan nőtt az energiaárak emelkedésével párhuzamosan. Ugyanakkor ennek mértéke nagyjából megegyezik a többi uniós energetikai partnernél megfigyelhető változásokkal, például az észak-afrikai országokkal szemben kialakult kereskedelmi deficitekkel. Nem meglepő, hogy a kínai relációban megfigyelhető, az oroszot lényegesen meghaladó aránytalanság sokkal inkább foglalkoztatta az uniós kereskedelempolitikát, hiszen az versenyképességi okokra vezethető vissza. Ebben a viszonylatban nem várható érdemi fejlemény. Az orosz külkereskedelmi dinamikát rövid távon az olajár alakulása, az árfolyamra ható, gyakran nem gazdasági jellegű események jobban meghatározzák, mint a versenyképesség javulása vagy a belső strukturális kérdések.

3) KONKLÚZIÓ

Az EU-orosz kereskedelmi kapcsolatok a nyilvánvaló különbözőségek ellenére is pár ponton sok hasonlóságot mutatnak a jelenleg az EU és az Egyesült Államok között tárgyalt transzatlanti szabad kereskedelem kérdéskörével. Utóbbi melletti érvek egy jelentős része is abból a politikai felismerésből fakad, hogy a világkereskedelem új centrumainak a felemelkedésével a partnerek közötti reláció egyre inkább a jelentőségét veszti. Ennek implikációi, a tőkeforgalomban bekövetkező visszaesés, a kölcsönös gazdasági érdekek egyre érezhetőbb csökkenése hosszabb távon veszélyeztetik a kapcsolatrendszer egészét, beleértve abba a biztonsági vagy politikai dimenziókat is. Éppen ezért a relációban új, minőségi impulzusokra van szükség, ami megfordítja ezt a trendet.³⁰

Ellentétben a transzatlanti kereskedelempolitikával, az EU-Oroszország relációban egy ilyen fordulat esélye ma minimálisra csökkent. Bár mindkét fél növekedési problémákkal küszködik, komplementer gazdasági struktúrákról van szó, mai állapot szerint ez egy hanyatló, de legalábbis stagnáló kapcsolatrendszernek tűnik. Ebben kétségkívül meghatározó szerepet játszanak a politikai szempontok, a felgyülemlett és megoldatlan konfliktusok. A mostani ukrán válság, az elrendelt szankciók is csak egy kisülési pontja volt ezeknek a feszültségeknek. Minden jel szerint véget ért az a viszony, amelyet az EU-orosz kapcsolatokban 1994 óta a „partnerség” fogalomkörével fedtünk le.

³⁰ Baranovsky, Vladimir; Utkin, Sergey (2012). Europe as seen from Russia. *Perspectives*, Vol. 20, No. 2. 63-82 o.

Ugyanakkor az új korszaknak még korai lenne nevet adni. Ez a szétválás lehet átmeneti, amely egy majdnem három évtizedes huzamos közeledési folyamat utáni erőgyűjtést jelent. Lehet stabilizáló hatású, amennyiben az erőltetett együttműködés kényszere nélkül a felek ki tudnak alakítani egy kiegyensúlyozottabb, még ha nem is annyira szoros viszonyt. És kétségtelenül lehet egy konfliktusosabb időszak kezdete is, főleg amennyiben a mára felgyülemlett kérdéseket nem sikerül hideg fejjel feldolgozni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arbatova, Nadezhda (2004). How wide? How Deep? – A Russian View. *Challenge Europe* 12. 64-67.
- Averre, Derek (2009). Competing Rationalities: Russia, the EU and the ‘Shared Neighbourhood’. *Europe-Asia Studies* Vol. 61, No. 10. 1689–1713.
- Delcour, Laure (2007). Does the European Neighbourhood Policy Make a Difference? Policy Patterns and Reception in Ukraine and Russia, *European Political Economy Review*, 7, Summer. 118-155.
- Emerson, Michael (2003). *The Shaping of a Policy Framework for the Wider Europe*. Brussels: Centre for European Policy Studies Policy Brief No. 39.
- Popescu, Nicu; Andrew, Wilson (2009). Russian and European Neighbourhood policies compared. *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 9, No. 3. 317-331.
- Gerrits, André (ed.); Bader, Max; de Haas, Marcel; de Jong, Jacques (2008). *The European Union and Russia: Perception and Interest in the Shaping of Relations*. The Hague: Clingendael Institute.
- Haukkala, Hiski (2008). Russian Reactions to the European Neighbourhood Policy. *Problems of Post-Communism*, Vol. 55, No. 5, 40-48.
- Haukkala, Hiski (2009). Lost in Translation? Why the EU has Failed to Influence Russia’s Development. *Europe-Asia Studies*, Vol. 61, No. 10. 1757–1775.
- Henderson, James (2011). *The Strategic Implications of Russia’s Eastern Oil Resources*, Oxford: Oxfordenergy WPM-41.
- Henderson, James (2012). *Rosneft – On the Road to Global NOC Status?* Oxford: Oxfordenergy WPM-44.
- Hopf, Ted (ed.) (2008). *Russia’s European Choice*. New York, Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Lo, Bobo (2009). *Russia’s Crisis—What it Means for Regime Stability and Moscow’s Relations with the World*. London: Centre for European Reform Policy Brief.
- Ludvig, Zsuzsa (2008). *Oroszország és a kibővült Európai unió gazdasági kapcsolatai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lukyanov, Fyodor (2008). Russia–EU: The Partnership That Went Astray. *Europe-Asia Studies*, Vol. 60, No. 6. 1107-1119.
- Meisel, Sándor (2009). Az Európai Unió és Oroszország közötti szabadkereskedelmi megállapodás esélyei, feltételei és lehetséges hatásai. In: Ludvig, Zsuzsa; Novák, Tamás (eds.): *A posztsovjet országok nemzetközi beilleszkedése: külkapcsolatok és energetika*. Kelet-Európa Tanulmányok IV, Budapest: MTA VKI. 28-52.

- Pappe, Jakov; Galuhina, Jana (2009). *Rosszijszkij krupnij biznisz – pervije 15 let*. Moszkva:GU VSE.
- Pongas, Evangelos; Todorova, Ani; Gambini, Gilberto. Statistics in focus 13/2014. Eurostat. (URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Trade_in_energy_products). (Letöltve: 2014. augusztus 30.)
- Putin, Vladimir (2007). Speech at the 43rd Munich Conference on Security Policy. (URL: www.securityconference.de/konferenzen/). (Letöltve: 2014 október 27.)
- Shepotylo, Oleksandr; Tarr, David G. (2012). *Impact of WTO Accession and the Customs Union on the Bound and Applied Tariff Rates of the Russian Federation*. World Bank – Policy Research Working Paper 6161.
- Trenin, Dmitry (2008). *Russia and the European Union: Redefining Strategic Partnership*. In: Grevi, Giovanni; de Vasconcelos, Álvaro (eds.): *Partnerships for Effective Multilateralism: EU Relations with Brazil, China, India and Russia*. Paris: European Institute for Security Studies, Chaillot Paper no.109.
- Weiner, Csaba (2011). A válság hatása az orosz gazdaságra és államra. 68. o. In: Ludvig, Zsuzsa; Meisel, Sándor (eds.). *Gazdasági válság a posztszovjet térségben. Kelet-Európa Tanulmányok VIII*, Budapest: MTA VKI. 44-113.
- Zimmermann, Hubert (2007). Realist Power Europe? The EU in the Negotiations About China's and Russia's WTO Accession. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 45, Issue 4. 813-832.

A kötet az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA)
„Oroszország, mint politikai-gazdasági erőcentrum
a XXI. század eleji eurázsiai térben” (K-105914) című projekt
keretében készült.

Szerkesztette:

Ludvig Zsuzsa és Deák András

Borító terv: Székely-Doby András

A táblázatok összeállításánál segédkeztek: Bogányi Alexandra és Koltai
Bernadett

© Világgazdasági Intézet, Budapest 2014

ISBN 978-615-5447-53-2
ISSN 1789-0829

MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Világgazdasági Intézet
H-1112 Budapest, Budaörsi út 45.
tel. +36-1/309-2643; fax +36-1/309-2624
email: vgi.titkarsag@krtk.mta.hu;
www.vki.hu

Tördelés és nyomdai munkák:

Globál Kft.
global@globalreklam.hu
tel. +36 1 236 0836

Világgazdasági Intézet,
Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Magyar Tudományos Akadémia

EURÁZSIA A 21. SZÁZADBAN – A KÜLKERESKEDELEM TÜKRÉBEN

Szerkesztette

Ludvig Zsuzsa és Deák András

Budapest, 2014

Kelet-Európa Tanulmányok

X. szám

Magyar Tudományos Akadémia
KRTK Világgazdasági Intézet

**Eurázsia a 21. században –
a külkereskedelem tükrében**

2014